

De bonboeken te Leiden

E.T. van der Vlist

I N H O U D

INLEIDING	87
Definiëring van de bron	88
1 HISTORISCHE SITUERING	89
2 ADMINISTRATIEVE ONTSTAANSGESCHIEDENIS	90
Ontstaansgeschiedenis van de bron	90
3 VISUELE KENNISMAKING	92
4 BRONKRITISCH COMMENTAAR	99
Interpretatie en betrouwbaarheid van de gegevens in de bron	99
Gerelateerde en toetsingsbronnen	99
Mogelijke gebruikswijzen van de bron in historisch onderzoek	100
NOTEN	102
BIJLAGEN	105
A Vindplaatsen	105
B Gedrukte bronnen en literatuur	106

INLEIDING

Een plakkaat van koning Filips II gaf in mei 1560 het startsein voor een nieuwe fase in de registratie van onroerend goed in Holland: voortaan dienden de secretarissen van alle ‘steden, wetten ende vlekken’ register te houden van de verkopeningen of bezwaren van onroerend goed dat binnen hun rechtsgebied was gelegen.¹ Bijgevolg legden de meeste steden en dorpen van Holland in de navolgende jaren transportregisters aan waarin akten met betrekking tot onroerend goed chronologisch werden ingeschreven. In sommige steden vond deze registratie reeds voor 1560 plaats en bracht het plakkaat geen verandering in de plaatselijke administratie; dat was bijvoorbeeld het geval in Dordrecht.² Maar in Leiden liet het stadsbestuur direct nadat het plakkaat op 25 mei 1560 van de pui van het stadhuis was afgelezen een nieuwe reeks registers aanleggen, de waarboeken, waarin de verkoper van onroerend goed de koper ervan vrijwaarde voor eventueel verzwegene lasten en de koper betaling beloofde van de kooppenningen.³ Voordien werden dergelijke waarbrieven uitsluitend opgemaakt in de vorm van (schepen)oorkonden die werden verstrekt aan de belanghebbende partijen, maar die verder buiten de stedelijke administratie bleven.

Met de waarboeken beschikte het Leidse stadsbestuur reeds in de zestiende eeuw over registers met informatie over de levering, de overdracht en de bezwaring van onroerend goed in de stad. Een antwoord op de vraag wie de eigenaar van een bepaald perceel was, welke lasten daarop drukten, of wat de belendingen ervan waren, was daar echter niet eenvoudig in te vinden: de akten in de waarboeken zijn immers niet per perceel geordend, maar in principe chronologisch.

Halverwege de jaren tachtig van de zestiende eeuw nam stadssecretaris Jan van Hout (1542-1609) het initiatief tot de aanleg van twee administratieve instrumenten van uitzonderlijk belang. Het meest tot de verbeelding spreken het *Straetbouc* en het *Waterbouc*, twee series tot boeken ingebonden kaarten – tezamen beter bekend als het Straten- en Grachtenboek – met ingekleurde opmetingen van het gehele stadsgebied.⁴ Op eigen kosten legde de nijvere stadssecretaris voorts in 1585 het tweedelige *Register Vetus* aan, een legger met de opgave van en de wijzigingen in eigendom en hypothecaire verbanden die perceelsgewijs is ingedeeld.⁵ Dankzij Jan van Hout is de registratie van onroerend goed in Leiden vroeg en voortvarend aangepakt. Het *Register Vetus* staat aan de wieg van een ‘moderne’ onroerend-goedregistratie, zoals die werd voortgezet in de oud-belastingboeken en de registers die thans bekend staan als de bonboeken.

Definiëring van de bron

De registers die doorgaans worden aangeduid als de bonboeken danken hun naam aan de bonnen, administratieve eenheden waarin het Leidse stadsgebied was onderverdeeld. De bonboeken zijn in feite prekadastrale 'lastenboeken', waarin gegevens met betrekking tot de vervreemding en bezwaring van de huizen en erven in de stad per bon staan opgetekend. Voor ieder perceel is daarvoor een bladzijde gereserveerd.

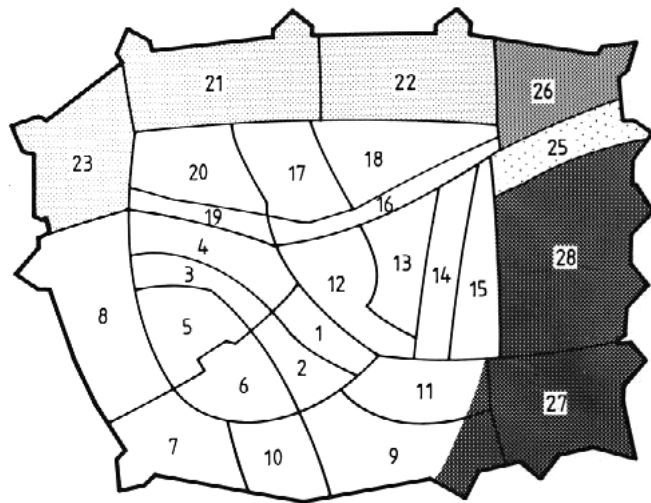
De bonboeken zijn een vervolg op de reeks oud-belastingboeken, waarin voor ieder perceel in ieder bon ook al een aparte sectie was voorzien. Op hun beurt zijn de oud-belastingboeken een uitbreiding van en een voortzetting op het reeds genoemde *Register Vetus*. Ook de gegevens in het *Register Vetus* zijn per bon geordend. Het gebruik van de naam bonboeken voor uitsluitend de tegen het midden van de zeventiende eeuw aangelegde reeks registers is dan ook misleidend. Desondanks zullen wij in het vervolg de ingeburgerde terminologie blijven gebruiken; wel nemen wij de directe administratieve voorlopers van de bonboeken mee in onze beschouwing.

De bonboeken bleven in gebruik tot 1811. Met het *Register Vetus* en de oud-belastingboeken geven zij een zeldzaam rijk beeld van de vervreemding en bezwaring van onroerend goed in een Hollandse stad tijdens het Ancien Régime. In Holland zijn alleen uit Delft en Rotterdam vergelijkbare straatgewijze registers van eigendomsrechten en lasten bekend.

1 HISTORISCHE SITUERING

De indeling van Leiden in bonnen of wijken is nagenoeg zo oud als de stad zelf. Het oudste stadsgebied was verdeeld in vier bonnen, die elkaar ontmoetten in het symbolische hart van de gemeenschap, de Blauwe Steen in de Breesstraat. Die oudste bonnen – het Wanthuis-, het Gasthuis-, het Vleeshuis- en het Wolhuisvierendeel – waren genoemd naar de belangrijkste publieke gebouwen die daar stonden. Met de bonnen Over 't Hof en Zevenhuizen vormden zij het kerngebied van de middeleeuwse stad ten zuiden van de Rijn.

Naarmate de stad groeide, nam ook het aantal bonnen toe. Ten tijde van het beleg door de Spanjaarden, in 1574, telde de stad zeventien bonnen. Een eeuw later onderscheidde men er 26, plus een afzonderlijke categorie voor de molens en de 'vrijdom' buiten de stadsmuren. Dit aantal bleef gedurende de Republiek onveranderd (zie afbeelding 1).

1
Kaart van de stads-
indeling in bonnen.

1	Wanthuis	11	Hogewoerd	21	Nieuwmares
2	Wolhuis	12	Burgstreng	22	Zijloord
3	Vleeshuis	13	Kerkvierendeel	23	Hogemorsch
4	Gasthuis	14	Gansoorde	24	Molens
5	Over 't Hof	15	Nicolaasgracht	25	Vrijdom
6	Zevenhuizen	16	Marendorp Rijnzijde	26	Havenbon
7	Zuid-Rapenburg	17	West-Marendorp Landzijde	27	Zuid-Rijnevest
8	Noord-Rapenburg	18	Oost-Marendorp Landzijde	28	Noord-Rijnevest
9	Oost-Nieuwland	19	Overmare Rijnzijde		
10	West-Nieuwland	20	Overmare Landzijde		

2 ADMINISTRATIEVE ONTSTAANSGESCHIEDENIS

Ontstaansgeschiedenis van de bron

Stadssecretaris Van Hout heeft zelf verwoord wat de bedoeling was van het door hem in 1585 aangelegde en bijgehouden *Register Vetus*.⁶ Hij zou daarin aantekening houden van alle verkopeningen, vervreemdingen en bezwaringen van huizen, erven en gronden binnen de stad en haar vrijdom, met als uitgangspunt de eigenaren in 1585. Daarbij noteerde hij de in het voorgaande jaar getaxeerde huurwaarde en de breedte van de percelen in roeden, voeten en duimen, gemeten aan de straatkant. Ook had hij het voornemen om melding te maken van de exacte data waarop de wijzigingen hadden plaatsgevonden, maar hierbij tekende hij in de marge aan: 'noch geheel ongedaen, mer es bij mij voorgenomen te vorderen'. Zover is het echter niet gekomen. Evenmin is strikt de hand gehouden aan het voorschrift uit 1598 om voortaan ook zaken als boedelmengingen en verervingen in het register op te tekenen.⁷ Het *Register Vetus* is bijgehouden tot 1601.

In laatstgenoemd jaar was het opnieuw Van Hout die het initiatief nam tot de aanleg van een nieuw register, dat ter onderscheiding van het *Register Vetus* het 'tweede register' werd genoemd. Tegenwoordig staat de reeks bekend als de oud-belastingboeken.⁸ Dit keer getuigt de opzet van de secretaris van nog meer ambitie.⁹ Het oud-belastingboek bevat soortgelijke gegevens als het 'oude register'. Om te beginnen werden daaruit de nog relevant geachte inschrijvingen overgenomen, onder verwijzing naar de plaats waar deze informatie in het *Register Vetus* was aangetroffen. Daarnaast staan nu wel de data vermeld waarop zich sindsdien wijzigingen hadden voorgedaan in de eigendomssituatie of de bezwaring van de percelen. Verder is de gevelbreedte gegeven, evenals – en dat is nieuw – het aantal bouwlagen dat het pand hoog is. Nieuw is ook het voornemen om de aanslag op te nemen van het perceel in de verponding van 1601 en die voor de 'veertigste penning', een gewestelijke belasting van 2½ procent op de overdracht van onroerend goed. Tot slot wordt verwezen naar de plaats in het waarboek waarin de betreffende akte staat geprotocolleerd.

De oud-belastingboeken zijn bijgehouden tot het midden van de zeventiende eeuw. Voordat zij werden vervangen door de bonboeken maakte het stadsbestuur nog enige tijd gebruik van 'hernieuwde' oud-belastingboeken;¹⁰ in afwachting van de voltooiing van de bonboeken zijn tevens voorlopige registers van eigendomsovergangen gehanteerd.¹¹ Deze beide reeksen blijven hier onbesproken. Tussen 1642 en 1648 werden uiteindelijk de bonboeken aangelegd.¹²

Op 20 februari 1642 besloot het Leidse Gerecht tot de aanleg van de bonboeken. De directe aanleiding hiervoor was een memorie van stadssecretaris Albrecht van Hogeveen van 10 januari van datzelfde jaar, waarin deze zich beklaagde over de staat waarin de oude belastingregisters verkeerden.¹³ Dankzij deze memorie zijn wij goed ingelicht over de gang van zaken.

De drie destijds in de stedelijke rekenkamer aanwezige belastingboeken (bedoeld zijn de oud-belastingboeken, waarvan de splitsing in zes delen pas dateert pas uit de twintigste eeuw) waren door het langdurige gebruik zo vol geraakt, vooral als gevolg van de vele splitsingen van woningen, dat zelfs het personeel dat al jarenlang vertrouwd was met de registers grote moeite had met het maken van uittreksels voor belanghebbenden. De informatie stond dikwijls in zeer kleine lettertjes in de marge bijgeschreven, wat de klerken bij het raadplegen veel tijd en moeite kostte. Bovendien was de kans op het maken van fouten daardoor aanzienlijk. Van Hogeveen pleitte daarom voor de spoedige aanleg van een geheel nieuw register. Het Gerecht nam de aanbevelingen van de stadsambtenaar ongewijzigd over. Jan van Binchorst, de eerste klerk ter rekenkamer die de belastingboeken al ruim veertig jaar onder handen had gehad en zich veel splitsingen en verhelingen nog goed kon herinneren, begon met het maken van extracten uit de drie oude belastingboeken, waarop de successievelijke eigenaars en de nog geldende belastingen stonden vermeld. Bezwaren die inmiddels waren komen te vervallen en die in het belastingboek waren doorgestreept, werden niet overgenomen in de uittreksels. Na controle met de originelen werden de extracten geautenticeerd en door een andere klerk van de stedelijke rekenkamer overgeschreven in een 'pertinent register' – het bonboek – dat op zijn beurt met de uittreksels of minuten werd vergeleken. Een half jaar later was het eerste nieuwe register klaar, met daarin de gegevens over vijf bonnen; binnen zes jaar volgden nog acht nieuwe bonboeken.¹⁴ Naderhand werd de reeks uitgebreid met enkele registers voor de latere stadsvergrotingen.

3 VISUELE KENNISMAKING

Zoals eerder het geval was met het *Register Vetus* en de oud-belastingboeken, zijn ook de bonboeken logisch geordend volgens topografisch principe. In de bonboeken is daarbij voor ieder perceel een aparte bladzijde gereserveerd. Per bon worden alle percelen een voor een gepresenteerd in een bepaalde 'looproute', die is vastgelegd in een apart deeltje;¹⁵ bladerend door het bonboek loopt de gebruiker als het ware van huis tot huis door heel het betreffende bon. Bovendien staat op iedere bladzijde vermeld in welke straat, steeg of slop het daar behandelde onroerend goed is gelegen. Het vinden van de pagina met informatie over een specifiek huis is dan ook meestal een simpele kwestie van tellen. Omdat van alle percelen de breedte wordt opgegeven, kan de lokalisering van een object definitief worden vastgesteld met behulp van een moderne kaart.

Het gebruik van de bonboeken bij historisch onderzoek kan het beste worden geïllustreerd aan de hand van een praktijkvoorbeeld. Weinig huizen in Leiden hebben oudere papieren dan Breestraat 90, vanouds bekend als 'het Klokhuis', vlakbij het stadhuis, op de hoek van de Breestraat en de Maarsmansteeg. De gegevens over dit pand gaan terug tot vroeg in de veertiende eeuw. De middeleeuwse geschiedenis van het perceel is grotendeels bekend, omdat het huis oorspronkelijk behoorde tot het bezit van de graaf van Holland.¹⁶ Vanaf het eind van de zestiende eeuw zijn de lotgevallen van het Klokhuis op de voet te volgen. In het *Straetbouc* staat het huis op naam van 'mr. Jan Artus'; de landmeter noteerde er de breedte bij van de gevels aan de Breestraat en de Maarsmansteeg in Rijnlandse roeden, voeten en duimen: respectievelijk 1-10-0 en 3-3-0, ofwel ruim 6,90 meter en bijna 12,25 meter.¹⁷ De kaart dateert uit 1588 (zie afbeelding 2).

Het *Register Vetus* meldt dat 'mr. Jan Artus Honius apotecaers huys' een getaxeerde huurwaarde had van 38 gulden. Ter vergelijking: het huis van buurman Willem de Milde Jacobsz. werd op 36 gulden gesteld, en dat van de weduwe Joosgen Cagers nog dichter bij het stadhuis op 16 gulden. Ook geeft *Vetus* de gevelbreedtes – deze komen overeen met die uit het *Straetbouc*. In de marge van het register staat bovendien bijgeschreven dat de deputaten van de Pieterskerk op het hoekhuis een rente inden van twaalf stuivers per jaar¹⁸ (zie afbeelding 3).

Verdere bijzonderheden over het huis van de apotheker meester Jan Artus Honius vernemen we uit het oud-belastingboek¹⁹ (zie afbeelding 4). Geheel volgens de richtlijnen van de stadssecretaris staat in de linkermarge het Romeinse cijfer IIII, het nummer van het perceel in het betreffende bon; het getal 'v^o' daaronder verwijst naar blad 5 van het *Register Vetus*. Vervolgens is met 'br. 1.10.0' de breedte aangegeven van het perceel – in casu van de voorgevel – en met 'h 2' dat het pand twee bouwlagen hoog is. In de rechtermarge staat het bedrag waarvoor het perceel is

aangeslagen in de verponding van 1601: 12 gulden en 3 stuivers. Vervolgens worden de veranderingen, vervreemdingen en speciale belastingen opgesomd die sinds 1601 in relatie tot het perceel hadden plaatsgevonden, onder verwijzing naar de registers waarin een en ander staat geprotocolleerd. In het onderhavige geval betreft de eerste inschrijving een onderhandse verkoop van het perceel, met de marginale verwijzing 'LL 3' naar het waarboek.²⁰ De twaalf stuivers rente voor de Pieterskerk wordt niet genoemd, wel is sprake van een 'pacht' van twee gulden. De als tweede ingeschreven tekst gaat over de vestiging van een weesrente op het perceel door een van de nieuwe eigenaars, de apotheker Hendrik Cornelisz. Deze laatste tekst is doorgestreept, waarbij in de marge een aantekening is geplaatst over de aflossing van de rente. Ook over betalingen die voortsproten uit in de waarbief vermelde financiële verplichtingen werd in de marge aantekening gehouden.

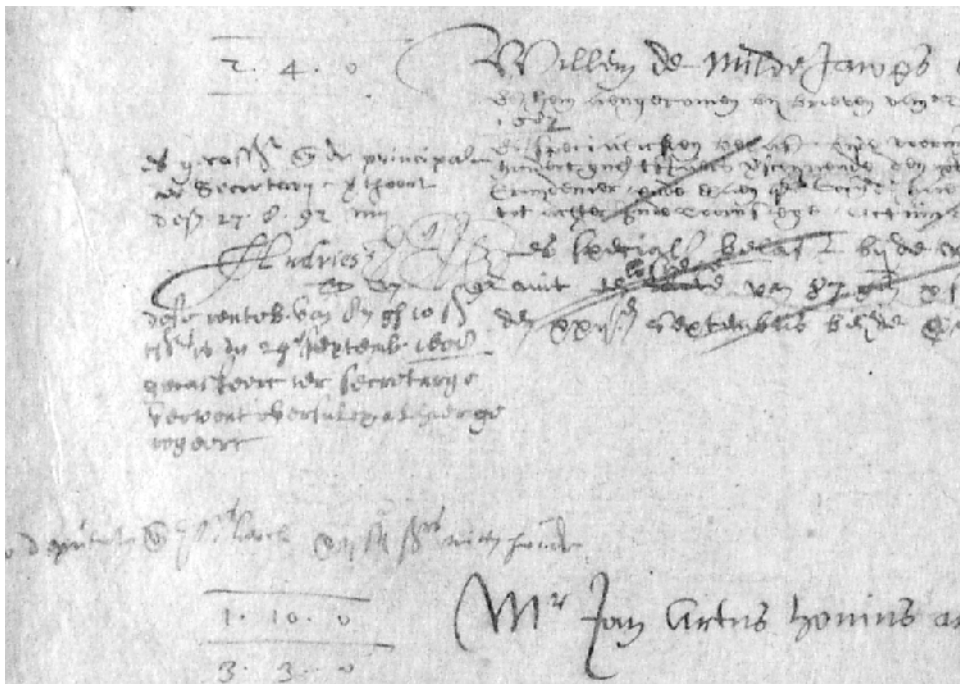
Voordat we overgaan naar de bonboeken, kijken we nog even in het hernieuwde oud-belastingboek²¹. Hierin legt het cijfer 'III verso' de koppeling met het oud-belastingboek. De gegevens zijn nu opgenomen onder de naam van de personen die in 1610 eigenaar waren geworden. De eerste inschrijving betreft de onderhandse verkoop van het perceel aan Matheus Baerten, waarbij de marginale aantekeningen '26 4 1617' en 'TT' opnieuw verwijzen naar het waarboek.²² De last van twee gulden wordt dit keer nauwkeuriger gespecificeerd: een gedeelte ervan blijkt bestemd voor het Catharinagasthuis, ter ondersteuning van de armen. De rente voor de Pieterskerk wordt echter weer niet genoemd. De tweede inschrijving memoreert een opdracht van het leengoed in 1639.

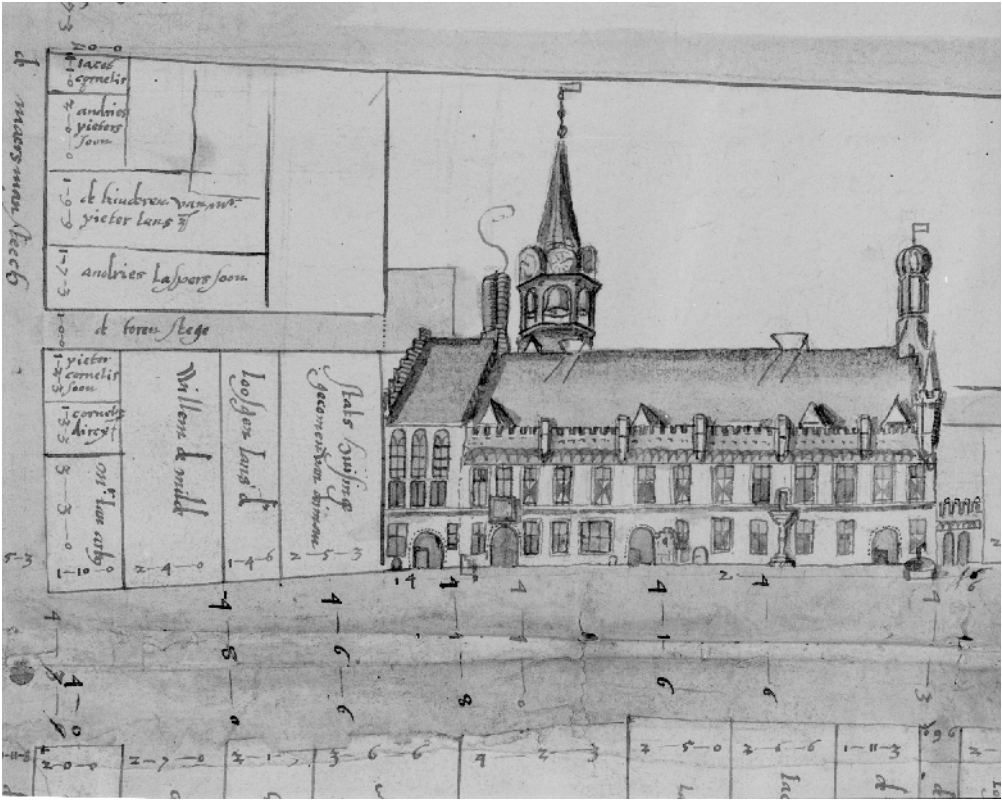
Ten slotte het bonboek zelf²³ (zie afbeelding 5). Uit de herhaling van de kop 'mr. Jan Artus Honius apothecaris' blijkt al dat de grondslag voor het bonboek niet het hernieuwde oud-belastingboek was; het perceel was tussen de tijd dat Jan Artus eigenaar was en 1642 immers reeds verscheidene keren verkocht. In plaats van de meest recente gegevens over te nemen uit het hernieuwde belastingboek zocht het bonboek aansluiting bij het oud-belastingboek uit 1601, zoals secretaris Van Hogeveen in zijn memorie aan het Gerecht ook had voorgesteld. Bij de aanleg van het bonboek is echter ook direct gebruik gemaakt van het *Register Vetus*: we vinden in het bonboek namelijk de mededeling terug dat het Klokhuis was belast met een rente ten gunste van de deputaten van de Pieterskerk, welke informatie alleen afkomstig kan zijn uit het 'oude register'. De notitie 'Vet. 5' bovenin het bonboek maakt de verwijzing naar dit register expliciet. Vervolgens is aan het oud-belastingboek ontleend welke nieuwe eigenaars het perceel sinds 1601 had gekend. Inmiddels afgeloste renten en dergelijke werden niet vermeld. Het 'A 3 verso' in de rechtermarge verwijst naar dit oud-belastingboek. Aansluitend werd alsnog de relevante informatie uit het hernieuwde oud-belastingboek overgenomen, keurig onder verwijzing naar 'AA 1 verso'.

Het nieuwe bonboek was nu klaar voor de komende eeuwen. Gedurende meer dan anderhalve eeuw werd iedere vervreemding of bezwa-

ring van onroerend goed in de stad erin aangetekend, zodat het register altijd up to date was. De invoering van het kadaster in 1812 maakte hier een eind aan. De laatste inschrijving in het bonboek met betrekking tot het Klokhuis dateert uit 1810.

3
Register Vetus.

2
Kaart uit 1588.

[Handwritten text in Dutch and Flemish, including names like 'Margrieta de Onnif' and 'D'india']

[Faint handwritten text, likely bleed-through from the reverse side of the page]

Dr 1.10.0 / 8.2 / M^o Fey
 In den Rechtbank van Gerechtshof
 van den Provincie Utrecht te Utrecht
 is op den 22^{den} dach van October 1811
 in de Rechtsbank van Gerechtshof
 van den Provincie Utrecht te Utrecht
 is op den 22^{den} dach van October 1811
 in de Rechtsbank van Gerechtshof
 van den Provincie Utrecht te Utrecht

Maatsman Fey

Dr. 1.3.3 / 8.2 / Stuyt
 In den Rechtbank van Gerechtshof
 van den Provincie Utrecht te Utrecht
 is op den 22^{den} dach van October 1811
 in de Rechtsbank van Gerechtshof
 van den Provincie Utrecht te Utrecht
 is op den 22^{den} dach van October 1811
 in de Rechtsbank van Gerechtshof
 van den Provincie Utrecht te Utrecht

Mr. Jan de Ruys Bonnis & potsewaars
T. Raanhuys
Zeedoof brocht
Wolraacht ad

24. 5.

De werck van de ... pistons kerke ...
... van de ... van de ...
... van de ... van de ...

A. 13. 10.

A. 14. 10.

26. 1. 16. 10.

23. 10. 10.

20. 9. 16. 10.

15. 5. 17. 10.

... van de ... van de ...
... van de ... van de ...
... van de ... van de ...

... van de ... van de ...
... van de ... van de ...
... van de ... van de ...

... van de ... van de ...
... van de ... van de ...
... van de ... van de ...

... van de ... van de ...
... van de ... van de ...
... van de ... van de ...

21. 8. 17. 58.

5. 1. 17. 62.

5. 4. 17. 62.

6. 12. 17. 66.

14. 1. 17. 69.

24. 3. 17. 70.

28. 2. 17. 71.

5. 11. 17. 70.

... van de ... van de ...
... van de ... van de ...
... van de ... van de ...

... van de ... van de ...
... van de ... van de ...
... van de ... van de ...

... van de ... van de ...
... van de ... van de ...
... van de ... van de ...

de werck van de ...
... van de ... van de ...

... van de ... van de ...
... van de ... van de ...
... van de ... van de ...

... van de ... van de ...
... van de ... van de ...

... van de ... van de ...
... van de ... van de ...

4 BRONKRITISCH COMMENTAAR

Interpretatie en betrouwbaarheid

De bonboeken zijn halverwege de zeventiende eeuw aangelegd met het doel om op een snelle en doeltreffende manier inlichtingen te kunnen verschaffen over eigendom en bezwaring van percelen in de stad Leiden en haar directe omgeving. Men is daarbij destijds gedegen te werk gegaan en heeft gegevens uit oudere, vergelijkbare registers overgenomen. Dat levert de moderne onderzoeker idealiter in een handomdraai betrouwbare informatie op over onroerend goed in de Leidse binnenstad uit de periode tussen grofweg 1600 en 1811, welke informatie kan dienen als kapstok voor verder onderzoek.

Dit wil niet zeggen dat het gebruik van de bonboeken zonder problemen is. In de eerste plaats laat de leesbaarheid naar moderne maatstaven gemeten te wensen over: door de opeenvolging van verscheidene schrijfhanden op iedere bladzijde maken de registers een enigszins chaotische indruk, wat nog wordt versterkt door allerlei doorhalingen en marginale aantekeningen; sommige passages zijn door veelvuldig raadplegen van de boeken zodanig versleten dat zij thans bijna niet meer zijn te lezen, zeker niet op microfiche.

Daar komt bij dat veel percelen in de binnenstad sinds de aanleg van de bonboeken zijn gesplitst of verheeld. De consequente presentatie van één perceel per pagina wordt hierdoor verstoord, en dat bemoeilijkt de identificatie van een pand. Verder zijn de verwijzingen naar andere archivalia niet altijd even nauwkeurig. Ten slotte moet de gebruiker rekening houden met het algemene probleem dat verervingen in rechte lijn in de bonboeken doorgaans buiten beschouwing zijn gebleven. Er zijn weliswaar stukken bewaard gebleven over de vererving van onroerend goed, die ter secretarie werden ingeleverd om de bonboeken te actualiseren, maar deze administratie is niet compleet.²⁴ Voor deze informatie was het stadsbestuur afhankelijk van anderen. Het is aan te bevelen om de vlug verkregen informatie uit de bonboeken te vergelijken en aan te vullen met andere, meer uitvoerige contemporaine bronnen.

Gerelateerde en toetsingsbronnen

Ter verificatie en aanvulling van de gegevens uit de bonboeken zijn diverse seriële bronnen beschikbaar. De reeks waarboeken, ook wel het protocol van opdrachts- en waarbrieven genoemd, is reeds ter sprake gebracht. De waarboeken bevatten de eigenlijke akten van transport van onroerend goed, waarnaar in de bonboeken direct of indirect wordt ver-

wezen. Zoals gemeld, is het eerste Leidse waarboek aangelegd in 1560. Op de delen uit de jaren tot 1586 is een index gemaakt.

Aan de vrijwaring gaat bij niet-openbare verkoop van onroerend goed doorgaans de zogenaamde inbreng vooraf, de bevestiging van de obligatoire overeenkomst voor schepenen. Deze inbreng werd in Leiden al langer geregistreerd;²⁵ reeds het keurboek van 1420 maakt melding van de leveringsplicht voor het Gerecht.²⁶ De inbrengbrieven zijn wat betreft de condities van verkoop en dergelijke uitvoeriger dan de waarbrieven. Er werd evenwel niet altijd een inbrengbrief opgesteld en ook komt het voor dat er wel een inbreng is maar geen waring: dit betreft de transacties die zijn 'afgesprongen', uiteindelijk niet zijn doorgegaan. De betreffende passage in het inbrengboek is dan meestal doorgestreepd. Verder lopen de inbreng- en waarboeken nagenoeg parallel, hoewel er een flink tijdsverschil kan liggen tussen inbreng en vrijwaring. De gegevens uit het vroegste bewaard gebleven inbrengboek, uit de periode 1540-1559, zijn geklap-perd.²⁷

In het geval van publieke (vrijwillige of executoriale) verkoop van onroerend goed werden de daarbij gestelde voorwaarden soms eveneens genoteerd in de inbrengboeken. In 1592 werd hiervoor een apart register aangelegd.²⁸

De bonboeken verwijzen voorts dikwijls naar andere reeksen in het oud-rechterlijk archief van Leiden, zoals de kustingboeken (1598-1811) en de registers van schuld- en rentebrieven (1593-1811).²⁹ Ook is voor Leiden de boekhouding van de gewestelijke overdrachtsbelasting – de veertigste penning – bewaard gebleven (1655-1811), alsmede die van de stedelijke tachtigste penning (1673-1809).³⁰ De memoriaalboeken van de collaterale successie (1663-1805) geven informatie over onroerend goed dat in niet-rechte lijn vererfde.³¹ Vaak ook bieden de bonboeken aanwijzingen voor gericht onderzoek in de anderszins lastig toegankelijke notariële archieven, doordat zij herhaaldelijk met naam en datum verwijzen naar het protocol van een specifieke notaris.

Mogelijke gebruikswijzen van de bron in historisch onderzoek

Wie iets wil weten over het verleden van een perceel in de Leidse binnenstad kan niet om de bonboeken heen. Meestal worden zij gebruikt voor de reconstructie van de bouw- en bewoningsgeschiedenis van huizen. Voor het opzetten van zo'n historisch huizenonderzoek bestaat een zeer nuttig en helder geschreven handleiding, die niet beperkt blijft tot Leiden.³² Een omvangrijke en ook in andere opzichten indrukwekkende lokaal-historische studie waarvoor het raamwerk is geleverd door de bonboeken is het 'Rapenburgproject', dat resulteerde in een zesdelige publicatie waarin de geschiedenis van één Leidse gracht staat geboekstaafd.³³ Zelfs bij dit grootschalige onderzoek zijn de mogelijkheden die de bronnen bieden helaas niet uitputtend benut.

De vermelding van oude renten op onroerend goed stelt de onderzoeker bijvoorbeeld in staat om de geschiedenis van een perceel verder terug te voeren, soms tot in de veertiende eeuw toe. Wanneer sprake is van renten die in handen zijn gekomen van het Heilige-Geesthuis of van het Catharinagasthuis – beide instellingen die omvangrijke financiële archieven hebben nagelaten – is de kans aanzienlijk dat de rentebetalingen van jaar tot jaar kunnen worden gevolgd. Zo is van de in het praktijkvoorbeeld genoemde pacht die het Catharinagasthuis volgens het bonboek inde uit het Klokhuis bekend dat die in 1386 aan het gasthuis was gekomen;³⁴ de aflossing van de pacht in 1696 werd in het bonboek aangetekend. Het is bijgevolg mogelijk om de rentebetalers/eigenaars van het perceel over een periode van meer dan drie eeuwen te traceren in de administratie van het gasthuis.³⁵

Via dit soort omwegen kunnen vervolgens allerlei oorkonden en registers waarin tot dan toe niet of niet nauwkeurig gelokaliseerd onroerend goed wordt genoemd bij het onderzoek worden ingeschakeld.³⁶ Te denken valt aan de duizenden waarbrieven uit de veertiende, vijftiende en zestiende eeuw die slechts in de vorm van oorkonden zijn overgeleverd, maar bijvoorbeeld ook aan de schuldchatting- en verkopingsboeken, waarin de gedwongen verkoop van onroerend goed staat geregistreerd,³⁷ of aan de schatboeken, waarin de toekenning van schulden is opgetekend.³⁸ Zulk onderzoek vergt veel tijd en doorzettingsvermogen, omdat de meest relevante bronnen, in casu de maan- en renteboeken, niet systematisch zijn ontsloten.

Vooralsnog moet de onderzoeker zich tevreden stellen met de bonboeken en de registers die daaraan direct voorafgaan. Halverwege de twintigste eeuw is een concordantie vervaardigd tussen de volkstelling van 1581,³⁹ het *Register Vetus* en het oud-belastingboek, die het huizenonderzoek aanmerkelijk vereenvoudigt.⁴⁰ De bonboeken zijn geklapperd; evenals het *Register Vetus* en de oud-belastingboeken zijn zij op microfiches raadpleegbaar in de studiezaal van het Gemeentearchief Leiden. Deze prekadastrale bronnen sluiten naadloos aan op archivalische reeksen uit het kadastrale tijdperk, zoals de registers van eigendoms-overdrachten, die in Leiden tot 1863 beschikbaar zijn maar die elders veelal ontbreken.⁴¹ Met de voorhanden bronnen is de onroerendgoedsituatie in de Sleutelstad vanaf het vierde kwart van de zestiende eeuw tot op de dag van vandaag vrij eenvoudig, volledig en betrouwbaar in kaart te brengen.

NOTEN

- 1 Cornelis Cau, *Groot placet-boeck II* ('s-Gravenhage 1664) 1401-1402, nr. 21 (9 mei 1560); opnieuw uitgegeven in J.A. Ankum en J.Th. de Smidt, *Mini-plakaatboek. Zeven van de belangrijkste wetten uit het oud-vaderlandse recht*. Textus Minores (Leiden 1968) 37 5-8, nr. II.
- 2 F.C.J. Ketelaar, 'Van pertinent register en ordentelijk protocol. Overdracht van onroerend goed in de tijd van de Republiek' in: J.J.A. de Groot e.a., *De levering van onroerend goed. Vijf opstellen over de overdracht van onroerend goed vanaf het Romeins Recht tot het Nieuw Burgerlijk Wetboek*. Ars Notariatus 32 (Deventer 1985) 43.
- 3 Leiden, Gemeentearchief (GA), Oud-rechterlijk archief, inv. nr. 67, *Waarboek A*, fol. 1. De reeks waarboeken loopt door tot 1811, in 65 delen en 182 banden.
- 4 Ibidem, Stadsarchief 1574-1816, inv. nrs. 5153 (met kaarten uit de jaren 1588-1597) en 5113 (met kaarten uit de jaren 1583-1589). Zie P.J.M. de Baar, 'Jan van Hout en zijn Stratenboek en Grachtenboek' in: *Ups en Downer. Bundel artikelen bij het afscheid van mr. W. Downer als gemeentearchivaris van Leiden* (z.p. (Leiden) 1985) 5-18. Een (helaas onvolledig) facsimile van de kaarten is beschikbaar in W. Pleyte, *Leiden, vóór 300 jaren en thans* (Leiden 1874); een digitale heruitgave hiervan is in voorbereiding.
- 5 Ibidem, Stadsarchief 1574-1816, inv. nrs. 6596-6597. Vgl. F.C.J. Ketelaar, 'Jan van Houts "Registratuer"' in: C. van de Kieft e.a. (red.), *Scrinium et scriptura. Opstellen betreffende de Nederlandse geschiedenis aangeboden aan professor dr. J.L. van der Gouw bij zijn afscheid als buitengewoon hoogleraar in de archiefwetenschappen en in de paleografie van de veertiende tot de zeventiende eeuw aan de Universiteit van Amsterdam* (Groningen 1980) (400-412) 405.
- 6 Ibidem, Stadsarchief 1574-1816, inv. nr. 6596, *Register Vetus I*, voorin.
- 7 Ketelaar, 'Van pertinent register en ordentelijk protocol', 45.
- 8 Leiden, GA, Stadsarchief 1574-1816, inv. nrs. 6598-6603.
- 9 Ibidem, Stadsarchief 1574-1816, inv. nr. 6598, Oud-Belastingboek A-I, voorin.
- 10 Ibidem, Stadsarchief 1574-1816, inv. nrs. 6605-6608.
- 11 Ibidem, Stadsarchief 1574-1816, inv. nrs. 6637-6640.
- 12 Ibidem, Stadsarchief 1574-1816, inv. nrs. 6611-6636; vergelijk R.C.J. van Maanen, 'Het aanleggen van de bonboeken 1642-1648', *Jaarboekje voor geschiedenis en oudheidkunde van Leiden en omstreken* 68 (1976) 81-87.
- 13 Ibidem, Stadsarchief 1574-1816, inv. nr. 188, Burgemeesters- en Gerechtsdagboek C, fol. 289-290. Een kladmemoorie en -resolutie bevinden zich in Ibidem, Stadsarchief 1574-1816, inv. nr. 6610.
- 14 Zie voor een meer nauwkeurige datering Van Maanen, 'Het aanleggen van de bonboeken', 85.
- 15 Leiden, GA, Stadsarchief 1574-1816, inv. nr. 6646.
- 16 J.C. Kort, 'Grafelijke lenen in Rijnland 1222-1650', *Ons Voorgeslacht* 42 (1987) 700-701, nr. 145.

- 17 Leiden, GA, Stadsarchief 1574-1816, inv. nr. 5153, *Straetbouc*, nr. 4; facsimile: Pleyte, *Leiden, vóór 300 jaren en thans*, kaart IIII.
- 18 Ibidem, Stadsarchief 1574-1816, inv. nr. 6596, *Register Vetus*, fol. 5.
- 19 Ibidem, Stadsarchief 1574-1816, inv. nr. 6598, Oud-Belastingboek A-I, fol. 3^v.
- 20 Ibidem, Oud-rechterlijk archief, inv. nr. 67, Waarboek LL, fol. 3-4^v (9 januari 1610).
- 21 Ibidem, Stadsarchief 1574-1816, inv. nr. 6605, Hernieuwd Oud-Belastingboek AA-I, fol. 1^v.
- 22 Ibidem, Oud-rechterlijk archief, inv. nr. 67, Waarboek TT, fol. 52-52^v (26 april 1617).
- 23 Ibidem, Stadsarchief 1574-1816, inv. nr. 6611, Bonboek Wanthuis, fol. 2^v.
- 24 Ibidem, Stadsarchief 1574-1816, inv. nrs. 6641-6644; vergelijk Ibidem, Oud-rechterlijk archief, inv. nr. 201.
- 25 Ibidem, Oud-rechterlijk archief, inv. nr. 73, Inbrenghoeken.
- 26 H.G. Hamaker (ed.), *De middeleeuwse keurboeken van de stad Leiden* (Leiden 1873) 134.
- 27 C.W. Delforterie, 'Het oudste "Inbrenghoek" van Leiden', *Rijnland. Tijdschrift voor sociale genealogie en streekgeschiedenis voor Leiden en omstreken* 6 (1965) 151-160; 17-18 (1968) 618-632; 25-26 (1970) 873-903; 27-28 (1970) 940-969; P.J.M. de Baar en P.W.C. van Kessel, 'De klapper op het inbrenghoek 1540-1559', *Genealogische bijdragen Leiden en omgeving* 2 (1987).
- 28 Leiden, GA, Oud-rechterlijk archief, inv. nr. 74, Voorwaardenboeken.
- 29 Respectievelijk Ibidem, Oud-rechterlijk archief, inv. nrs. 69 en 71.
- 30 Ibidem, Oud-rechterlijk archief, inv. nrs. 203-204 en 205.
- 31 Ibidem, Oud-rechterlijk archief, inv. nr. 210; vergelijk ook inv. nr. 209.
- 32 K. van der Wiel, *Op zoek naar huis, straat of buurt. Handleiding voor historisch huizenonderzoek* (herziene uitgave Hilversum 2000, 1e druk 1997).
- 33 Th.H. Lunsing[h] Scheurleer, C. Willemijn Fock en A.J. van Dissel, *Het Rapenburg. Geschiedenis van een Leidse gracht* (Leiden 1986-1992). Voor een voorbeeld op bescheidener schaal Rudi van Maanen, 'Vroegere eigenaren en bewoners van de Kooyker-panden' in: Hans S. Broekhuis, "*Met verschuldigde achtung*". *Honderdvijftig jaar Boekhandel Kooyker te Leiden 1863-1988* (Leiden z.j. (1988)); een geannoteerde versie hiervan in Leiden, GA, bibliotheek Leiden en omstreken, 71359/14 pf.
- 34 Leiden, GA, archieven van de gasthuizen, inv. nr. 469 (oorkonde d.d. 24 juli 1386). Afschriften hiervan staan op fol. 12-12^v van het cartularium in het archief van de gasthuizen, inv. nr. 455, en op p. 16 van het cartularium in hetzelfde archief, inv. nr. 456, waarnaar de maan- en renteboeken in de archieven van de gasthuizen inv. nrs. 303 en 314 verwijzen.
- 35 Naast de in de vorige noot genoemde archivalia: Ibidem, archieven van de gasthuizen, inv. nr. 308 en de rekeningen in inv. nr. 334.
- 36 Voor een voorbeeld van een verkennend onderzoek zie Ed van der Vlist, "*Rapenburg revisited*". Langs de grenzen van een Leidse gracht in de late Middeleeuwen', *Jaarboekje voor geschiedenis en oudheidkunde van Leiden en omstreken* 89 (1997).
- 37 Leiden, GA, Oud-rechterlijk archief, inv. nr. 51, met kladversies in inv. nr. 50.

- 38 Ibidem, Oud-rechterlijk archief, inv. nr. 53, met kladversies in inv. nr. 52.
- 39 Ibidem, Stadsarchief 1574-1816, inv. nr. 1289. Voor een analyse van dit kohier: F. Daelemans, 'Leiden 1581. Een socio-demografisch onderzoek', *AAG-Bijdragen* 19 (1975).
- 40 E.P. Wegener en H.A. van Oerle, *Register van de huizen in Leiden 1581-1585-1601. Konkordantie 1581 Volkstelling, 1585 Vetus, 1601 Oudt Belastingboeck* (z.p. (Leiden) 1944-(1945)); Leiden, GA, bibliotheek Leiden en omstreken, 3299/33 pl (fotokopie in de studiezaal van het gemeentearchief). De komende jaren zal worden gewerkt aan een digitale 'pandenbank', waarin verscheidene bronnen met betrekking tot onroerend goed in de binnenstad van Leiden aan elkaar worden gekoppeld.
- 41 Van der Wiel, *Op zoek naar huis, straat of buurt*, 51.

B I J L A G E N

A Vindplaatsen

De onderstaande bronnen worden bewaard in het Gemeentearchief te Leiden.

Register Vetus, 1585-1601 (2 delen).

- inv. nr. 6596 Wanhuis tot en met Hogewoerd
- inv. nr. 6597 Burgstreng tot en met Overmare Rijnzijde, molens en stadsvrijdom

Oud-belastingboeken, 1601-1658 (6 delen, de splitsingen dateren uit het midden van de twintigste eeuw).

- A inv. nr. 6598 Wanhuis tot en met Zevenhuizen
- inv. nr. 6599 Zuid-Rapenburg tot en met Hogewoerd
- B inv. nr. 6600 Burgstreng tot en met Marendorp Rijnzijde
- inv. nr. 6601 West-Marendorp Landzijde tot en met Overmare Landzijde
- C inv. nr. 6602 Nieuwmaren, Zijloord en Hogemorsch
- inv. nr. 6603 molens en stadsvrijdom; hernieuwde behandeling van Nieuwmaren, Zijloord en Hogemorsch

Hernieuwde oud-belastingboeken, 1617-1647 (4 delen).

- A inv. nr. 6605 Wanhuis tot en met Zevenhuizen
- inv. nr. 6606 Zuid-Rapenburg tot en met Hogewoerd
- B inv. nr. 6607 Burgstreng tot en met Marendorp Rijnzijde
- inv. nr. 6608 West-Marendorp Landzijde tot en met Overmare Landzijde

Bonboeken, 1642-1811 (26 delen).

Eerste Register

- inv. nr. 6611 Wanhuis, Wolhuis
- inv. nr. 6612 Vleeshuis, Gasthuisvierendeel
- inv. nr. 6613 Over 't Hof

Tweede Register

- inv. nr. 6614 Zevenhuizen
- inv. nr. 6615 Zuid-Rapenburg

Derde Register

- inv. nr. 6616 Noord-Rapenburg
- inv. nr. 6617 Oost-Nieuwland

- Vierde Register
 inv. nr. 6618 West-Nieuwland
 inv. nr. 6619 Hogewoerd
- Vijfde Register
 inv. nr. 6620 Burgstreng, Kerkvierendeel
 inv. nr. 6621 Gansoorde, Marendorp Rijnzijde
- Zesde Register
 inv. nr. 6622 Nicolaasgracht (tot 1668)
 inv. nr. 6623 [Hernieuwd register i.v.m. stadsuitbreiding 1659:]
 Nicolaasgracht [1668]
 inv. nr. 6624 West-Marendorp Landzijde
- Zevende Register
 inv. nr. 6625 Oost-Marendorp Landzijde
 inv. nr. 6626 Overmare Rijnzijde
 inv. nr. 6627 Overmare Landzijde
- Achtste Register
 inv. nr. 6628 Nieuwmaren
 inv. nr. 6629 Hogemorsch
- Negende Register
 inv. nr. 6630 Zijloord
 inv. nr. 6631 Havenbon
 inv. nr. 6632 Waardbon
- Tiende Register
 inv. nr. 6633 Noord-Rijnevest (A)
 inv. nr. 6634 Noord-Rijnevest (B); fol. [1]-44: stadsvrijdom en
 molens op de wallen (vergelijk inv. nr. 6645)
- Elfde Register
 inv. nr. 6635 Zuid-Rijnevest
- ‘Tweede register van de molens’
 inv. nr. 6636 [supplement op het Tiende Register B]

B Gedrukte bronnen en literatuur

- Baar, P.J.M. de, ‘Jan van Hout en zijn Stratenboek en Grachtenboek’ in:
*Ups en Downer. Bundel artikelen bij het afscheid van mr. W. Downer
 als gemeentearchivaris van Leiden* (z.p. (Leiden) 1985) 5-18.
- Baar, P.J.M. de, en P.W.C. van Kessel, ‘De klapper op het inbrengboek
 1540-1559’, *Genealogische bijdragen Leiden en omgeving* 2 (1987)
 HA 15-17.
- Breesnee, G.H.C, ‘De oude rechterlijke archieven van Leiden’, *Verslagen
 omtrent ’s Rijks oude archieven* 44 (1921) bijlage XII, 383-448.
- Daelemans, F., ‘Leiden 1581. Een socio-demografisch onderzoek’, *AAG-
 Bijdragen* 19 (1975) 137-216.
- Delforterie, C.W., ‘Het oudste “Inbrengboek” van Leiden’, *Rijnland. Tijd-*

- schrijf voor sociale genealogie en streekgeschiedenis voor Leiden en omstreken* nr. 6 (1965) 151-160; nrs. 17-18 (1968) 618-632; nrs. 25-26 (1970) 873-903; nrs. 27-28 (1970) 940-969.
- H.G. Hamaker (ed.), *De middeleeuwse keurboeken van de stad Leiden* (Leiden 1873).
- Ketelaar, F.C.J., 'Jan van Houts "Registratuer"' in: C. van de Kieft e.a. (red.), *Scrinium et scriptura. Opstellen betreffende de Nederlandse geschiedenis aangeboden aan professor dr. J.L. van der Gouw bij zijn afscheid als buitengewoon hoogleraar in de archiefwetenschap en in de paleografie van de veertiende tot de zeventiende eeuw aan de Universiteit van Amsterdam* (Groningen 1980) 400-412.
- Ketelaar, F.C.J., 'Van pertinent register en ordentelijk protocol. Overdracht van onroerend goed in de tijd van de Republiek', in: J.J.A. de Groot e.a., *De levering van onroerend goed. Vijfopstellen over de overdracht van onroerend goed vanaf het Romeinse Recht tot het Nieuw Burgerlijk Wetboek*. *Ars Notariatus* 32 (Deventer 1985) 38-56.
- Kort, J.C., 'Grafelijke lenen in Rijnland 1222-1650', *Ons Voorgeslacht* 42 (1987) 390-410, 546-560, 690-721; 43 (1988) 331-347; 44 (1989) 353-382, 473-478; 45 (1990) 103-182.
- Lunsing[h] Scheurleer, Th.H., C. Willemijn Fock en A.J. van Dissel, *Het Rapenburg. Geschiedenis van een Leidse gracht* (Leiden 1986-1992).
- Maanen, R.C.J. van, 'Het aanleggen van de bonboeken 1642-1648', *Jaarboekje voor geschiedenis en oudheidkunde van Leiden en omstreken* 68 (1976) 81-87.
- Maanen, R.C.J. van, *Inventaris van het stadsarchief van Leiden (1253) 1574-1816 (1897)* (Leiden 1986).
- Maanen, Rudi van, 'Vroegere eigenaren en bewoners van de Kooykerpanden' in: Hans S. Broekhuis, "Met verschuldigde achting". *Honderdvijftig jaar Boekhandel Kooyker te Leiden 1863-1988* (Leiden [1988]) 43-60.
- Pleyte, W., *Leiden, vóór 300 jaren en thans* (Leiden 1874).
- Verburgt, J.W., *Levering van onroerende zaken te Leiden* (Leiden 1930).
- Vlist, Ed van der, "'Rapenburg revisited'". *Langs de grenzen van een Leidse gracht in de late Middeleeuwen', Jaarboekje voor geschiedenis en oudheidkunde van Leiden en omstreken* 89 (1997) 32-44.
- Wiel, K. van der, *Op zoek naar huis, straat of buurt. Handleiding voor historisch huizenonderzoek* (herziene uitgave Hilversum 2000, 1^e druk 1997).